

ПРОБЛЕМИ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

Кметик-Подубінська Х.І.

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри інтелектуальної власності,

інформаційного та корпоративного права

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-6572-7134

Кметик-Подубінська Х. І. Проблеми права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик у вітчизняній науці.

Питання висвітлення права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик у вітчизняній науці є однією із основних теоретико-прикладних проблем, адже без її з'ясування на рівні дослідницької свідомості навряд чи можна вести мову про всебічне дослідження проблематики в цілому. Власне тому, метою статті є проведення аналізу права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик у вітчизняній науці, а також з'ясування ролі наукових досліджень для розвитку сучасної теорії соціальних комунікацій та права на доступ до інформації.

Методологічною основою дослідження є комплекс філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових та спеціально юридичних методів.

У статті проаналізовано проблеми права на доступ до інформації як науковий фундамент формування уявлень про доступ до інформації у контексті сучасних комунікативних практик у вітчизняній науці. Розглянуто наукові погляди та дискусії провідних учених та дослідників цієї проблеми. Виокремлено спроби пізнання проблеми доступу до інформації в контексті комунікативних практик як у сфері юридичних, так і в контексті історичних, філософських, соціально-психологічних, політологічних та технічних досліджень. Досліджено наукові джерела, присвячені проблемам інформації та права на доступ до неї у світлі становлення та розвитку комунікативних практик в інформаційному суспільстві.

Автором встановлено певні неузгодженості у поглядах науковців щодо розуміння в цілому інформації як категорії соціальних комунікацій та комунікативних практик, ототожнення права на доступ до інформації з правом на інформацію. Разом з тим, зроблено висновок про безперечну дослідницьку цінність проаналізованої джерельної бази для подальших наукових розвідок. З'ясовано, що наукові дослідження різних періодів розвитку людства не втратили свого значення, будучи основою для розвитку сучасної теорії соціальних комунікацій та права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик.

Ключові слова: джерельна база права на доступ до інформації, інформаційне суспільство, комунікативні практики, концептуалізація доступу до інформації, наукові дослідження права на доступ до інформації.

Kmetyk-Podubins'ka Kh. I. Problems of the right to access to information in the context of modern communicative practices in domestic science.

The issue of covering the right to access information in the context of modern communicative practices in domestic science is one of the main theoretical and applied problems, because without its clarification at the level of research consciousness it is hardly possible to talk about a comprehensive study. Therefore, the aim of the article is to analyze the right to access information in the context of modern communicative practices in domestic science, as well as to clarify the role of research in the development of modern theory of social communications and the right to access information.

The methodological basis of the study is a set of philosophical and ideological approaches, general scientific and special legal methods.

The article analyzes the problems of the right to access information as a scientific foundation for the formation of ideas about access to information in the context of modern communicative practices in domestic science. Scientific views and discussions of leading scientists and researchers of this problem are considered. Attempts to understand the problem of access to information in the context of communicative practices in the field of law and in the context of historical, philosophical, socio-psychological, political science and technical research are highlighted. Scientific sources devoted to the problems of information and the right to access it in the light of the formation and development of communicative practices in the information society are studied.

The author found some inconsistencies in the views of scholars on the understanding of information in general as a category of social communications and communicative practices, the identification of the right to access information with the right to information. At the same time, a conclusion is made about the indisputable research value of the analyzed source base for further scientific research. It was found that scientific research of different periods of human development has not lost its significance, as a basis for the development of modern theory of social communications and the right to access information in the context of modern communication practices.

Key words: source base of the right to access information, information society, communicative practices, conceptualization of access to information, research on the right to access information.

Постановка проблеми. Інформація, на думку дослідників, є продуктивною силою і товаром, одночасно будучи засобом захисту і нападу у відстоюванні державних, корпоративних і особистих інтересів суб'єктів владних відносин. Починаючи з часу перших спроб наукового осмислення поняття, сутності та значення інформації в суспільстві, проблема права на доступ до інформації була об'єктом значної уваги представників різних наукових напрямів – історичних, соціально-психологічних, філософських, юридичних, технічних тощо. Однак, незважаючи на різний рівень висвітлення проблеми з погляду інформативності та джерельного забезпечення, вони не вичерпують тему дослідження, а навпаки, в сучасних умовах формування національного та глобального інформаційного простору, її збагачують і актуалізують.

Виклад основного матеріалу. Дослідження права на доступ до інформації, представлене поглядами відомих вітчизняних науковців, охоплює великий масив наукових праць. Варто згадати наукові публікації сучасних вітчизняних дослідників, присвячені теоретичним та практичним проблемам правового регулювання соціальної та цифрової трансформації. До них, зокрема, належать О.А. Баранов, П.П. Богущкий, Б.В. Горлинський, В.В. Горлинський, І.М. Доронін, М.В. Дубняк, А.І. Марущак, О.Г. Радзівська, А.В. Тарасюк, Н.І. Ткачук, Т.Ю. Ткачук, зокрема, у дослідженнях А.І. Марущака акцентовано на різноманітті поглядів на поняття доступу до інформації, розроблено власне науково-обгрунтоване визначення поняття доступу до інформації, обгрунтовано трактування доступу до інформації в об'єктивному та суб'єктивному розуміннях, проаналізовано проблеми кібергігієни у суспільстві [15, с. 69-74]. Науковці П.П. Богущкий та І.М. Доронін аналізували питання соціальних комунікацій, національної безпеки в умовах цифрових трансформацій та межі державного регулювання у цій сфері. Проблемних питань відкритості інформаційного суспільства, захищеності інформаційного простору та інституційно-правових основ забезпечення кібербезпеки у своїх дослідженнях торкалися Б.В. та В.В. Горлинські. У свою чергу, О.Г. Радзівська, досліджуючи питання реалізації інформаційних прав людини в умовах соціальних та цифрових трансформацій, констатувала, що нині жоден суб'єкт інформаційних відносин не є повністю захищеним від інформаційних загроз, а реалізація його прав часто залежить від забезпечення інформаційної безпеки. А відтак, дослідниця викоремила низку проблем щодо права на доступ до інформації і права на відсутність дискримінації в інформаційній сфері [23, с. 40-48].

Чимало наукових позицій з проблем правового регулювання права на доступ до публічної інформації сформовано у публікаціях В.Б. Аверянова, І.О. Ієрусалімової, Н.П. Каменської, А.М. Колодія, В.О. Копилова, Н.І. Костової, П.П. Шляхтуна, В.С. Цимбалюка. Так, у дослідженнях Н.П. Каменської щодо питань реалізації права на доступ до публічної інформації за інформаційними запитами висвітлюються проблеми законодавчих гарантій забезпечення права на доступ до публічної інформації, ненадання відповіді на інформаційний запит фізичної або юридичної особи, а також відповідності стандартам

правової держави в контексті ефективного механізму реалізації та захисту права кожного на доступ до публічної інформації [8, с. 64-69]. Привертають увагу також дослідження Н.І. Костової, у яких здійснено порівняльний аналіз публічної інформації українського та європейського законодавства, зокрема, питання окремих аспектів процесу розповсюдження і оприлюднення публічної інформації, трактування самого поняття «публічної інформації», функціонування публічної інформації в межах всієї сукупності правових відносин, що виникають в даній сфері [10, с. 99-102]. Висвітлені наукові позиції слугують змістовним підґрунтям для дослідження права на доступ до публічної інформації в умовах цифрового інформаційного простору, аналізу специфіки електронного доступу до різних видів публічної інформації, що, без сумніву, є актуальним у сучасному інформаційному суспільстві.

Окремі аспекти права на доступ до інформації в сучасних комунікативних практиках інформаційного суспільства аналізуються в працях Л.Д. Бевзенко, М. Волошина, І.В. Жадан, Н.С. Малєєвої, О.М. Скар, А.В. Ольшанської, Л.М. Шабаєвої в контексті соціально-психологічних, філософських та політологічних досліджень. Зокрема, дослідженням питань комунікативних Інтернет-практик у соціальних мережах з точки зору соціальної психології, присвячені публікації Н.С. Малєєвої. Окрім великого спектру можливостей та свобод, що відкриваються користувачам мережного простору, науковець звернула увагу також на суттєві негативні наслідки відкритості доступу до інформації, а саме: порушення етичних та моральних норм, агресивні форми комунікації, конфліктність, надмірна захопленість молоддю соціальними мережами та залежність від них. Окрім того, дослідження зачіпають питання пошуку та коментування інформації, а також її уникання, в тому числі, через обмеження доступу, в комунікативних практиках [14, с. 3]. Свої погляди щодо функцій комунікативних практик висловлювала О.М. Скар. Нею, зокрема, виокремлено низку функцій комунікативних практик, а саме: репрезентації системи знань, норм, цінностей і зразків поведінки; формування відчуття зрозумілості, визначеності, до певної міри передбачуваності й усталеності соціального світу та доречності й наповненості смыслом власних дій в ньому; забезпечення зв'язку минулого досвіду особистості з теперішнім та прогнозування, антиципація результатів певних дій, подій, вчинків; утворення послідовної Я-концепції особистості; створення умов для досягнення взаєморозуміння, згоди між суб'єктами комунікації; утворення відчуття співпричетності, співбуттєвості, спільності, єднання з іншими членами спільноти (громади, держави, нації); орієнтування в просторі норм і цінностей соціальної, суспільно-політичної, громадянської взаємодії [22, с. 102-112]. Проблемні аспекти змін соціальних комунікацій висвітлені в дослідженнях Л.М. Шабаєвої. Зокрема, проаналізовано питання відчуженості в комунікативних практиках, розриву соціальних зв'язків як у просторі, так і в часі, що має негативні наслідки і для спілкування, і для особистості [25, с. 136-141]. У сучасному світі зазначені проблеми поглиблюються прямопропорційно із розвитком науково-технічного прогресу, а тому є потреба в актуалізації розуміння соціально-правової комунікації в інформаційному суспільстві.

У контексті розвитку комунікативних практик привертає увагу також комплексне наукове дослідження правового регулювання відносин в мережі Інтернет за редакцією С.В. Глібка та К.В. Єфремової. Так, висвітлюючи широке коло питань, автори окрему увагу звернули на правові особливості доступу до інформації та захисту прав у мережі Інтернет, в тому числі, щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних, інформації з веб-сторінки, а також інформаційних прав дітей в Інтернеті [19]. Тим не менше, значна частина питань все ще потребують висвітлення, зокрема, питання охорони і захисту інформації, правомірності обмеження доступу до інформації, а також розробка ефективних правових механізмів забезпечення права на доступ до інформації з урахуванням сучасних тенденцій.

Серед новітніх актуальних досліджень останніх років, необхідно згадати науково-аналітичну доповідь провідних вітчизняних науковців «Правові засади забезпечення ефективних комунікативних практик в сучасному інформаційному суспільстві: реалії та перспективи». Свої погляди щодо проблеми дослідження висловили такі авторитетні науковці як О.Л. Богініч, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, О.В. Скрипнюк, С.О. Сунегін., Ю.С. Шемшученко. Колективом авторів проаналізовано проблеми правового регулювання сучасного інформаційного суспільства, з'ясовано особливості соціально-правової комунікації у світлі розвитку інформаційного суспільства, визначено проблеми реалізації прав людини в інформаційному суспільстві, сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання комунікативних практик в сучасному інформаційному суспільстві в Україні [20].

Важливе місце серед сучасних джерел посідає також колективна монографія «Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні» [18] та науково-практичний коментар «Інформаційне

законодавство України» (колектив авторів - Ю. Шемшученко, І. Чиж, В. Погорілко, Т. Костецька, І. Кресіна, В. Горобцов, В. Петренко, В. Юричко, А. Колодюк, Б. Кормич, О. Соснін) [7], положення яких не втрачають своєї актуальності.

Серед періодичних видань слід відзначити публікації таких дослідників як О.В. Гронь, Л.С. Гулак, О.П. Дзьобань, С.С. Єсімова, М.В. Колеснікової, В.М. Кравець, І.В. Крикавська, Г.Ю. Лук'янова, В.Г. Пилипчук, М.П. Требін. Так, дослідженню феномену інформації та її історико-правовим та філософським аспектам присвячені публікації О.П. Дзьобань та В.Г. Пилипчук [5, с. 5-14]. У свою чергу, Л.С. Гулак, І.В. Крикавська та Г.Ю. Лук'янова аналізували питання інформації в контексті персональних даних з позиції адміністративного права [4, с. 254-257]. Натомість, конституційно-правові аспекти захисту інформації, зокрема, персональних даних, в контексті розвитку динамічних інформаційних систем проаналізовано в публікаціях С.С. Єсімова. Він, зокрема, наголошував, що відповідні суспільні відносини, хоча й належать до інформаційної сфери, однак мають конституційно-правову основу та зв'язані з охороною та забезпеченням права на недоторканність особистого життя та суміжних з ними прав в умовах розвитку динамічних інформаційних систем, які включають увесь спектр процесів синтезу компонентів сучасної інтелектуальної культури технічними засобами [6, с. 198-208].

Різні аспекти права доступу до інформації були предметом наукового дослідження таких учених, як: О.Ф. Андрійко, І.В. Арістової, Ю.Є. Атаманової, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, К.І. Белякова, С.К. Бостана, В.Д. Гавловського, А.П. Гетьмана, С.Л. Гнатюка, М.М. Гульгай, Д.В. Дубова, Н.В. Заяць, К.Ю. Ісмайлова, Р.А. Калюжного, В.О. Кір'ян, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, В.О. Копилова, О.В. Кохановської, В.В. Кравченка, Є.Б. Кубка, Є.Ф. Мельника, В.С. Мілаш, Л.Р. Наливайка, О.О. Одінцової, М.А. Ожевана, І.І. Онищука, В.Ф. Опришка, В.М. Селіванова, І.В. Сердюка, В.Ф. Сіренка, О.С. Твердохліба, О.Д. Тихомирова, В.Л. Федоренка, В.В. Цветкова, А.Є. Шевченка, О.Х. Юлдашева. Так, у дослідженнях І.В. Арістової проведений аналіз концептуальних положень науки інформаційного права в умовах розбудови нового етапу інформаційного суспільства – суспільства знання [1, с. 3-11]. У свою чергу, Ю.Є. Атаманова у своїх дослідженнях значну увагу приділила правовому регулюванню відносин в мережі Інтернет, зокрема, проблемам законодавчого забезпечення реалізації відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в Інтернеті [2, с. 7-14]. Як свідчить аналіз наукових публікацій, станом на сьогодні невирішеними залишається чимало проблем, пов'язаних з правом на доступ до інформації в Україні. А це, відповідно, зумовлює потребу в більш детальному аналізі сучасного стану забезпечення права на доступ до інформації, а також у пошуку і формуванні принципів і механізмів забезпечення прав людини в інформаційному суспільстві.

На монографічному рівні різні аспекти права на доступ до інформації досліджували: О.В. Нестеренко («Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект», 2008); А.І. Політанський («Право на інформацію як фундаментальне право людини», 2015); Л.І. Рудник («Право на доступ до інформації», 2015); І.В. Кушнір («Конституційне право особи на доступ до публічної інформації та його забезпечення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини», 2018); Л.В. Олексюк («Механізми державного регулювання електронного доступу до публічної інформації та відкритих даних», 2018); Є.П. Тептюк («Конституційне право на доступ до публічної інформації: проблеми законодавчого регулювання та судового захисту», 2018); Н.В. Кушакова-Костицька («Право на інформацію в інформаційну епоху: порівняльне дослідження», 2019); Ю.В. Богдан («Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу», 2019); А.В. Кардаш («Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект)», 2019); Є.О. Ларін («Конституційно-правові засади реалізації права на інформацію в Україні», 2020); І.С. Чиж («Конституційне право на поширення інформації: питання теорії і практики», 2021).

Доступ до інформації як окреме суб'єктивне конституційне право кожного у своєму монографічному дослідженні обґрунтовано О.В. Нестеренко. Дослідниця зазначеної проблеми сформулювала авторське визначення права на доступ до інформації як гарантованої можливості кожного отримувати безпосередньо від органів публічної влади, їх установ та організацій, приватноправових юридичних осіб інформацію про їх діяльність та можливість знайомитися з відомостями про себе. Разом з тим, автором обґрунтовано наукові підходи до розуміння змісту права на доступ до інформації - класичний, розширений, обмежений та комплексний, проаналізовано порушення права на доступ до інформації, їх причини та рекомендації щодо усунення [16].

Право на інформацію в загальнотеоретичному сенсі досліджувалося А.І. Політанським в контексті становлення засад інформаційного суспільства, збільшення обсягу та значення інформації для функ-

ціонування сучасної держави. Науковцем, зокрема, визначено доцільність віднесення права на інформацію в сучасному його вигляді до третього покоління прав людини виходячи з історичних умов, особливостей розвитку та функціонального призначення [17].

Варто звернути увагу на дослідження Л.І. Рудник, присвячене праву на доступ до інформації. Зокрема, у праці дослідниця сформулювала засади визначення інформації з обмеженим доступом, науково обґрунтувала і визначила широке та вузьке розуміння інформації з обмеженим доступом, зацентрувала увагу на необхідності виокремлення права на доступ до інформації як самостійного інформаційного права [21].

Дослідженню конституційно-правових норм, що регулюють та охороняють конституційне право особи на доступ до публічної інформації та його забезпечення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини присвячено дослідження І.В. Кушнір. Так, проаналізовано поняття і зміст конституційного права особи на доступ до публічної інформації, гарантії його забезпечення, реалізації та охорони [12].

У свою чергу, Л.В. Олексюк досліджувалися питання рівності в праві на доступ до публічної інформації фізичних та юридичних осіб, гарантування права на інформацію, процесів обробки інформації для суб'єктів владних повноважень, якості та оперативності отримання інформації, а також нормативно-правового регулювання електронного доступу до публічної інформації та відкритих даних.

Грунтовним є дослідження Є.П. Тептюка, у якому подано авторське визначення поняття «доступ до інформації» як способу, який забезпечує суб'єктам інформаційних відносин належність їм соціальної інформації, яка є доступною. Автор також запропонував авторську дефініцію «доступність інформації» та «конституційне право людини на доступ до публічної інформації», виокремив і охарактеризував умови реалізації права людини на доступ до публічної інформації.

Формуванню інформаційного суспільства, яке безпосередньо пов'язане із реалізацією та захистом права людини на інформацію, і, насамперед – переосмисленню цих прав на світоглядному рівні, присвячено дослідження Н.В. Кушакової-Костицької. Автором проаналізовано сучасний стан суспільно-правових відносин в інформаційній сфері з урахуванням філософських, правових, психологічних, технологічних та інших аспектів проблеми, які виникають у зв'язку із загальносвітовими тенденціями глобалізації та віртуалізації повсякденного життя [11].

У дослідженні права на доступ до інформації в контексті становлення засад інформаційного суспільства, Ю.В. Богдан обґрунтовано необхідність удосконалення механізму реалізації права на доступ до інформації, зокрема усунення недоліків і суперечностей у нормативно-правових актах, які регламентують реалізацію права на доступ до інформації в Україні [3].

Досліджуючи конституційно-правовий захист інформації про особу в порівняльному аспекті, А.В. Кардаш запропонувала розгорнуту класифікацію інформації про особу за режимом доступу [9]. Монографічне дослідження Є.О. Ларіна присвячене проблематиці конституційно-правових засад реалізації права на інформацію, забезпечення розвитку інформаційної сфери в цілому, її адаптації до європейських стандартів [13]. У роботі І.С. Чижя проаналізовано сутність права на поширення інформації, його поняття та юридичні гарантії, а також здійснено комплексний системний аналіз їх законодавчого регулювання [24].

Слід відзначити достатньо багату і різнопланову джерельну базу, присвячену проблемам права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик. Однак, попри вагомий науковий здобуток вітчизняних та зарубіжних вчених, чимало питань потребують подальшої розробки, формулювання теоретичних висновків і практичних рекомендацій. До них, зокрема, належать проблеми сутнісних характеристик комунікативних практик в правовому аспекті, розробка ефективних правових механізмів забезпечення права на доступ до інформації з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства та зарубіжного досвіду.

Висновки. У наведених працях представлені як теоретичні засади, так і практичні проблеми реалізації доступу до інформації, в тому числі, в комунікативних практиках. Разом з тим, у дослідженнях прослідковуються певні неузгодженості у поглядах науковців щодо розуміння в цілому інформації як категорії соціальних комунікацій та комунікативних практик, отождоження права на доступ до інформації з правом на інформацію.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що при безсумнівній цінності названих праць, присвячених проблемі доступу до інформації та комунікативних практик, інтерес наукової спільноти до зазначеної проблеми у повній мірі не вичерпаний. Водночас, наукові дослідження, які були здійснені в різні періоди розвитку людства і відображали існуючі на той час наукові концепції та практичні під-

ходи, не втратили свого значення і в наш час, будучи основою для розвитку сучасної теорії соціальних комунікацій та права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик.

Список використаних джерел:

1. Арістова І.В. Наука «Інформаційне право» на новому етапі розвитку інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. № 1 (29), 2011. С. 3-11.
2. Атаманова Ю.Є. Захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет: світовий досвід та вітчизняні перспективи. *Право та інновації*. № 3 (7), 2014. С. 7-14.
3. Богдан Ю.В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 228 с.
4. Гулак Л.С., Лук'янова Г.Ю., Крикавська І.В. Правове регулювання відносин у галузі обробки персональних даних. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7, 2020. С. 254-257.
5. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 5-14.
6. Єсімов С.С. Захист персональних даних у контексті розвитку динамічних інформаційних систем. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. № 3, 2013. С. 198-208.
7. Інформаційне законодавство України: науково-практичний коментар / за ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Київ, 2006. 232 с.
8. Каменська Н.П. Реалізація права на доступ до публічної інформації за інформаційними запитами. *Інформація і право*. № 3 (3), 2011. С. 64-69.
9. Кардаш А.В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2019. 244 с.
10. Костова Н.І. Порівняльний аналіз публічної інформації українського законодавства та країн ЄС. *Часопис цивілістики*. Випуск 22, 2017. С. 99-102.
11. Кушакова-Костицька Н.В. Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження) : монографія / за ред. М.В. Костицького. Чернівці : Технодрук, 2018. 300 с.
12. Кушнір І.В. Конституційне право особи на доступ до публічної інформації та його забезпечення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 251 с.
13. Ларін Є.О. Конституційно-правові засади реалізації права на інформацію в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2020. 22 с.
14. Малєєва Н.С. Комунікативні Інтернет-практики залежної від соціальних мереж молоді : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2017. С. 3.
15. Марущак А.І. Визначення поняття «доступ до інформації». *Правова інформатика*. № 3 (11), 2006. С. 69-74.
16. Нестеренко О.В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 22 с.
17. Політанський А.І. Право на інформацію як фундаментальне право людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 24 с.
18. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні : колективна монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка, Чижа І.С. Київ, 2006. 320 с.
19. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / А.П. Гетьман та ін. ; за ред. С.В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків : Право, 2016. 360 с.
20. Правові засади забезпечення ефективних комунікативних практик в сучасному інформаційному суспільстві: реалії та перспективи: науково-аналітична доповідь / Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021. 98 с.
21. Рудник Л.І. Право на доступ до інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 18 с.
22. Скар О.М. Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Випуск 38. С. 102-112.
23. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання* : матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 10 грудня 2020 р. Київ : Фенікс, 2020. С. 40-48.
24. Чиж І.С. Конституційне право на поширення інформації: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2021. 25 с.
25. Шабаєва Л.М. Комунікативні практики: основні підходи до вивчення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Випуск 3. С. 136-141.